

METHODS AND TECHNIQUES OF RESEARCH ON THE PSYCHOHISTORY OF THE ROMANIAN GULAG

Dumitru-Cătălin Rogojanu

PhD, Postdoc researcher, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș

Abstract: In this study we aim to radiograph the theoretical and methodological instruments used in the psychohistorical research of the communist prison space. Being an interdisciplinary investigation an important role was that of the psychoanalytical perspective, the szondian projective diagnosis (Szondi test), as well as focusing on some experiments like the Milgram or Stanford case.

Keywords: psychohistory of the Romanian Gulag, Sigmund Freud, projection and discharge, szondian projective diagnosis (Szondi test), Milgram and Stanford experiments, Pitești experiment.

Un subiect atât de sensibil precum Gulagul românesc poate fi explorat atât printr-o direcție de cercetare istorică, cât și dintr-o perspectivă mai puțin adusă în debaterile academice, care poate să lămurească într-o manieră echilibrată neînțeleșurile trecutului comunist trumatizant. Ne referim aici la explicațiile de natură psihologică care pot fi utilizate în investigarea aparatului represiv din România comunistă, la tehnicile și metodele de cercetare psihoistorice care ne pot ajuta în „decodarea” semnificațiilor subtile ale psihologiei membrilor sistemului carceral și a traumelor psihice și fizice suportate de foști deținuți.

Au fost puține încercări de analiză și interpretare a Gulagului românesc utilizând metode psihologice freudiene, neufreudiene sau făcând apel la experimente similare precum celebrele Milgram (1961) și Stanford (1971).

Oferirea unei dimensiuni de înțelegere a spațiului concentraționar comunist dintr-o perspectivă care îmbină psihologia cu istoria, l-a reprezentat demersul cercetătoarei de la CNSAS, Cristina Anisescu, care a utilizat psihodiagnoza proiectivă szondiană într-o „cercetare calitativ-exploratorie a procesului de perlaborare a traumelor supraviețuitorilor Holocaustului și Gulagului românesc”¹.

Pentru prima dată, termenul de *proiecție* a fost utilizat de Freud în lucrarea *Psihonevrozele de apărare* (1894), prin care se înțelege o „operație prin care subiectul expulzează din sine și localizează în altul calități, sentimente, dorințe și chiar obiecte pe care nu le cunoaște sau le refuză în sine însuși”². Mai este echivalat cu conceptul de *apărare*, mai târziu fiind înlocuit cu cel de *refulare*, legătura dintre acești doi termeni rămânând însă ambiguă³. Totuși, în anexa la lucrarea *Inhibiție, simptom angoasă* (1926), Freud aduce în discuție termenul de *apărare*, afirmând că este benefică utilizarea acestuia „ținând cont de faptul că îl folosim în mod explicit pentru a desemna în general toate tehnicile folosite de Eu

¹Cristina Anisescu, „Perlaborarea trecutului traumatic: Gulagul românesc și Holocaustul într-o aplicație comparativă”, disponibil la <http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=1588>, accesat: 20 mai 2015.

² Monica Licu și Forin Roventă „Testul Szondi și cunoașterea psihologică a personalului din comunitatea de informații”, disponibil la <https://ro.scribd.com/doc/206892579/Despre-T-szondi-Florin-Roventă>, accesat: 20 mai 2015.

³ Anna Freud, *Eul și mecanismele de apărare*, traducere din limba engleză de Andrei Constantinescu, București: Fundației Generația, 2002, p. 35.

în conflictele care pot conduce la nevroză, în timp ce termenul de refulare desemnează o metodă bine determinată pe care cercetările ne-au permis să-l cunoaștem mai bine” (p.163)⁴.

Între proiecție și refulare există asemănări: ambele limitează perceperea tendinței pulsionale care determină neplăcere, spre deosebire de modificarea în contrariu care intervine în procesul pulsional, transformându-l⁵. În comparație cu refularea, unde pulsivitatea este îndreptată spre Se, în proiecție ea este trimisă în exterior (Anna Freud), unii psihanaliști opinând că proiecția ar precede, în evoluția ontogenetică, refularea, în ceea ce privește impulsurile agresive⁶. De asemenea, *introiecția*, și proiecția sunt considerate de Freud ca metode defensive fundamentale uzitate de către Eu în afecțiuni morbide și sunt catalogate drept „mecanisme nevrotice”⁷.

Creșterea în intensitate a proiecției este determinată de: 1. Forța emoțiilor și necesităților; 2. nivelul de ambiguitate și abstractizare a situațiilor; 3. puterea și integritatea Eului; 4. diferitele substanțe ce pot produce un efect puternic asupra sistemului nervos (droguri, băuturi alcoolice, medicamente psihotrope) etc⁸.

Diagnoza proiectivă szondiană (Testul Szondi) trebuie perceput ca o tehnică de analiză și evaluare psihologică a funcțiilor bazale ale persoanei, ce oferă un prognostic calitativ⁹, prin care se demonstrează „de ce subiectul este așa și ce poate deveni”, spre deosebire de analizele cantitative care se rezumă la întrebarea „cum este subiectul”¹⁰. Astfel, putem răspunde la o întrebare simplă: de ce un torționar a fost într-un fel și ce ar putea deveni, și nu doar cum a fost acesta în realitate.

Explicații freudiene se pot sonda în spațiul concentraționar comunist, în ceea ce a reprezentat „celebrul” experiment din închisoare de la Pitești (Fenomenul Pitești)¹¹, care a avut loc între 1949-1951. Acolo s-a produs cea mai profundă și traumatică experiență umană, care a constat în transformarea victimelor în torționari, a identificării cu agresorul în situații limită¹². Reeducarea de la Pitești nu a avut drept scop aderarea la ideile comunismului a celor care se opuneau regimului, în special tinerii, ci realizarea unei puternice metamorfoze, a unei convertirii, cum o numește Marcel Petrișor¹³. La Pitești se realizase, cum afirma Virgil Ierunca, „o mutație a psihismului omenesc. Se născuse un nou tip uman – dacă se mai putea numi astfel – care va deveni o enigma și o teroare pentru deținuții din închisoarile alese pentru extinderea experienței. Deoarece „insula” Pitești era menită să devină „arhipelagul” Pitești”¹⁴.

Experimentul Pitești reprezintă, cum bine spune istoricul Stéphane Courtois, un caz unic de *inginerie psihologică*, aici avem un „un fel de experiență în eprubetă ca într-un laborator”¹⁵, prin vastele metode de tortură fizice și psihice încercându-se transformarea forțată a unor oameni normali în adepți ai comunismului. Se aduce în acest fel în dezbatere o problemă importantă: mai poate istoria oferi o explicație validă unor situații istorice, precum experimentul Pitești, fără să apleze la instrumentele de lucru utilizate de psihologie sau alte discipline? Desigur că unele evenimente istorice nu trebuie cercetate doar dintr-o perspectivă

⁴*Ibid.*

⁵ Vasile Dem Zamfirescu, *Introducere în psihanaliza freudiană și post freudiană*, București: Trei, 2003, p. 253.

⁶*Ibid.*,

⁷ Anna Freud, *op. cit.* p. 36.

⁸ Monica Licu și Forin Roventă, *op. cit.*, p. 2.

⁹*Ibid.*

¹⁰*Ibid.*

¹¹ Vezi lucrarea lui Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, ediția a II-a, București: Humanitas, 1991.

¹² Vasile Dem Zamfirescu, *op.cit.*, pp. 246-247.

¹³*Ibid.*, p. 247.

¹⁴ Virgil Ierunca, *op. cit.*, p. 49.

¹⁵ Stéphane Courtois, Despre „Experimentul Pitești”, disponibil la <http://www.experimentulpitesti.org/public/video-clipuri-istorici/>, accesat: 20 mai 2015.

istorică, întrucât și această nobilă disciplină își are limitele sale metodologice și epistemologice, de aceea necesitatea unei mai substanțiale aplecări spre psihanaliză, spre psihologie este necesară în scrisul istoriografic actual. Bine remarcă Stéphane Courtois că este indispensabil un studiu al psihologiei conducerii statelor comuniste, a responsabililor sistemului represiv, pentru a înțelege cu adevărat cum funcționau regimurile comuniste¹⁶.

În închisoarea de la Pitești, oamenii au fost supuși la cele mai groaznice torturii fizice și psihice, nici chiar sinuciderea nemaifiind permisă, numai identificarea cu torționarul a putut determina eliminarea fricii¹⁷ și a presiunilor psihologice. Utilizarea acestui procedeu de apărare a fost impulsionat de starea de regresie psihică determinată de condițiile de carceră inumane din acel spațiu¹⁸. Pe lângă torturile aplicate și imposibilitatea sinciderii, înjosirea la care au fost supuși deținuții a condus la inserarea unei regresii maxime, la crearea unui sentiment de neputință extremă, care este specific primei etape a copilăriei¹⁹. La Pitești, sentimentul de abandon, de singurătate, de mizerie sufletească, de jignire a condiției umane, s-au coagulat într-o puternică traumă psihică.

Transformarea, la rândul lor, a deținuților torturați în torționari, și a regresiei, a fost determinată și de un alt mecanism de apărare, a Eului-*refularea*²⁰, care se manifestă prin intermediul unei rezistențe²¹. Procesul refulării, spune Freud, „constituie condiția preliminară a formării unui simptom, dar și un fapt în legătură cu care nu cunoaștem nimic asemănător. (...), știm că acest impuls poate fi îndepărtat, respins, condamnat. Drept urmare, energia de care dispune îi este retrasă și impulsul devine neputincios, însă poate persista ca impresie remanentă. Toate deciziile al căror obiect este un impuls sînt luate sub controlul conștient al *eului*. Lucrurile ar fi trebuit să se petreacă altfel, atunci când același impuls este refulat”²².

Pentru experimentul Pitești se poate discuta despre refularea valorilor și principiilor pozitive, cu precădere a demnității umane, dar aceasta este pusă sub amenințare, de întoarcerea refulatului²³.

„Fenomenul Pitești” denotă *obediința* torționarilor și putem să facem o paralelă cu experimentele lui Stanley Milgram, realizate între 1960-1963 și al căror rezultat a reflectat în anumite situații în care subiecții se supun întru totul ordinelor, deși comportamentul lor lasă de dorit și este total opus propriilor principii și valori, și în plus știu și sunt conștienți că victimele suferă²⁴. Obediența poate fi definită ca un fel de influență socială, care diferă de facilitatea socială, normalizarea sau conformismul, situațiile de supunere reprezentând momente în care comportamentul celui vizat se schimbă datorită unui ordin dat de o persoană cu autoritate legitimă²⁵. În plus, persoana autoritară supervizează ducerea până la capăt a ordinelor, iar atunci când persoana țintă stă în dubii și are o atitudine independentă, acesta

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Vasile Dem Zamfirescu, *op.cit.*, p. 250.

¹⁸ *Ibid.*, p. 251

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*

²¹ Sigmund Freud, *Introducere în psihanaliză, psihopatologia vieții cotidiene*, traducere, studiu introductiv și note: dr. Leonard Gavriliu, București: Didactică și Pedagogică, 1980, p. 256.

²² *Ibid.*

²³ Vasile Dem Zamfirescu, *op.cit.*, p. 251.

²⁴ Șerban Ionescu și Ana Muntean, „Reziliența în situație de dictatură”, în Șerban Ionescu (coord.), *Tratat de reziliență asistată*, traducere din franceză de Sofia Manuela Nicolae, prefață de Boris Cyrulink, București: Trei, 2013, p. 501.

²⁵ Ștefan Boncu, *Psihologie socială (Curs 17-Obediența)*, disponibil la http://www.psih.uaic.ro/~sboncu/romana/Curs_psihologie_sociala/Curs17.pdf accesat: 22 mai 2015.

remodifică ordinele care fac ca situația să pară mai coercitivă²⁶, punând o presiune mai mare pe cel care le execută.

Rezultatele experimentului au fost următoarele: 65 % au fost subiecți obedienți, adică 26 din 40, 14 subiecți neobedienți, care au preferat să încheie participarea, iar în ceea ce privește intensitatea șocurilor aplicate, media celor 40 de participanți a fost de 375 volți²⁷. Practic, aceste experimente au demonstrat nivelul de supunere al unor oameni, ele contrazicând și opinia grupului de psihiatri pe care Milgram l-a contactat înainte de începerea cercetării, aceștia crezând că majoritatea subiecților vor renunța în momentul în care elevul va începe să se împotrivescă²⁸.

Cu certitudine obediența personalului din aparatul represiv comunist, dacă s-ar fi realizat un experiment similar cu cel propus de Milgram, ar fi depășit 65 %, întrucât pe lângă puterea ordinelor și a fricii, în cazul torționarilor comuniști mai intervine un element de bază, în doctrinarea. Forța pe care le-o conferea funcția deținută în închisorile și penitenciarele comuniste, i-a determinat pe anchetatori și gardineni să acționeze cu exces de zel și să execute cu rigurozitate ordinele, pentru că „așa erau vremurile”. Având ca deviză: „Ordinul nu se discută, se execută !” torționarii au avut mână liberă și legitimitatea autorității de a aplica metode de tortură după bunul lor plac și în funcție de rezistența deținuților.

Un al doilea experiment care poate fi luat ca exemplu pentru ceea ce s-a întâmplat în Gulagul românesc, este cel de la Universitatea Stanford din America, inițiat de psihologul Philip Zimbardo în anul 1971, a cărui concluzie este următoarea: influența *contextului social* în care se află o persoană într-un anumit moment este în majoritatea cazurilor dominantă față de puterea și capacitatea individului de a se opune²⁹.

Din cele 100 de persoane care au răspuns anunțului din ziarele locale, doar 24 au trecut de evaluările psihologice și de interviuri, iar în urma selecției au fost acceptați numai indivizii cu un profil psihologic aproape de medie, fără antecedente penale și fără probleme psihice³⁰. Din cei 24 subiecți, doar 18 au participat la desfășurare, 9 ca gardieni și 9 ca deținuți, iar după doar 6 zile, deși era programat pentru 14 zile, Zimbardo a observat că situația nu mai putea să fie controlată și a decis oprirea experimentului. Jucând rolul de gardieni și deținuți, inițial scopul cercetării a fost de a înțelege psihologia deținutului, însă studenții-gardieni s-au identificat cu rolul și au făcut abuzuri față de aceștia³¹. Gardienii își făceau cu prisosință datoria deși era doar un experiment, ei au abuzat de puterea oferită de context, iar deținuții au fost nevoiți să suporte chinurile acțiunilor acestora³². Dar deja psihologul american putea să extragă esența experimentului: oameni normali, buni, plasați în locuri și situații care le pot permite exercitarea puterii, devin răi și brutali.

Forțele situaționale, cum sunt și cele din închisorile comuniste, i-au transformat pe gardineni, o parte dintre aceștia fiind oameni normali, în adevărate bestii care respectau

²⁶*Ibid.*

²⁷*Ibid.*

²⁸ Dewey A. Russel, *Introducere în psihologie*, cap. „Obediența omului. Studiul lui Milgram”, disponibil la <http://www.scientia.ro/homo-humanus/107-introducere-in-psihologie-de-russ-dewey/3731-obedienta-omului-studiul-lui-milgram-.html>, accesat: 22 mai 2015.

²⁹ *Psihologie - experimente cu oameni*, cap. “Experimentul falsei închisori”, disponibil la <http://www.scientia.ro/homo-humanus/52-psihologie-experimente-cu-oameni/369-experimentul-inchisorii-universitatea-stanford-august-1971.html>

³⁰*Ibid.*

³¹ Cosmin Dima, „Influențele situaționale în transformarea comportamentală a individului. Psihologia răului”, recenzie la Philip Zimbardo, *Efectul Lucifer. De la experimentalconcentraționar Stanford la Abu Ghraib* Editura Nemira, București, 2009. Traducerea: Roxana Melnicu, Dana Verescu, în *Sfera Politici*, nr. 141, noiembrie 2009, disponibil la <http://www.sferapoliticii.ro/sfera/141/art15-cdima.html>, aceasta: 23 mai 2015.

³²*Ibid.*

ordinea date. Sistemul represiv le-a oferit ceea ce nu aveau în viața de zi cu zi din afara închisorii, anume puterea de a-i domina pe alții, umilința deținuților le creștea mândria de a fi suplicatori și le compensa refluările.

Așadar, obediența, influențele situaționale ale unor indivizi care au fost „instrumente represive”, constituie și pentru Gulagul românesc direcții de cercetare ce trebuie mai bine investigate de istorici și psihologi. Ascultarea cu nonșalanță a ordinilor, oferirea unui cadru de exercitare a puterii unor persoane chiar și normale, dar al căror comportament se schimbă radical, sunt puncte de introspecție pe viitor. O examinare mai amplă pluridisciplinară, cu metode și tehnici de cercetare împrumutate din psihologie sau de la alte discipline, probabil ar putea produce o schimbare în substanța scrisului istoric românesc actual.

BIBLIOGRAPHY:

ANISESCU, Cristina „Perlaborarea trecutului traumatic: Gulagul românesc și Holocaustul într-o aplicație comparativă“, disponibil la <http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=1588>

BONCU, Ștefan, *Psihologie socială* (Curs 17-Obediența), disponibil la http://www.psih.uaic.ro/~sboncu/romana/Curs_psihologie_sociala/Curs17.pdf

COURTOIS, Stéphane, *Despre „Experimentul Pitești”*, disponibil la <http://www.experimentulpitesti.org/public/video-clipuri-istorici/>

DIMA, Cosmin, „Influențele situaționale în transformarea comportamentală a individului. Psihologia răului”, recenzie la Philip Zimbardo, *Efectul Lucifer. De la experimentalconcentraționar Stanford la Abu Ghraib* Editura Nemira, București, 2009. Traducerea: Roxana Melnicu, Dana Verescu, în *Sfera Politici*, nr. 141, noiembrie 2009, disponibil la <http://www.sferapoliticii.ro/sfera/141/art15-cdima.html>

FREUD, Anna, *Eul și mecanismele de apărare*, traducere din limba engleză de Andrei Constantinescu, București: Fundației Generația, 2002.

FREUD, Sigmund, *Introducere în psihanaliză, psihopatologia vieții cotidiene*, traducere, studiu introductiv și note: dr. Leonard Gavrilu, București: Didactică și Pedagogică, 1980.

IERUNCA, Virgil, *Fenomenul Pitești*, ediția a II-a, București: Humanitas, 1991.

IONESCU, Șerban (coord.), *Tratat de reziliență asistată*, traducere din franceză de Sofia Manuela Nicolae, prefață de Boris Cyrulink, București: Trei, 2013.

LICU, Monica, ROVENȚA, Forin „Testul Szondi și cunoașterea psihologică a personalului din comunitatea de informații”, disponibil la <https://ro.scribd.com/doc/206892579/Despre-T-szondi-Florin-Roventa>

PSIHOLOGIE - experimente cu oameni, cap. „Experimentul falsei închisori”, disponibil la <http://www.scientia.ro/homo-humanus/52-psihologie-experimente-cu-oameni/369-experimentul-inchisorii-universitatea-stanford-august-1971.html>

RUSSEL, Dewey A., *Introducere în psihologie*, cap. „Obediența omului. Studiul lui Milgram”, disponibil la <http://www.scientia.ro/homo-humanus/107-introducere-in-psihologie-de-russ-dewey/3731-obedienta-omului-studiul-lui-milgram-.html>

ZAMFIRESCU, Vasile Dem, *Introducere în psihanaliza freudiană și post freudiană*, București: Trei, 2003.

Acknowledgement:

Această lucrare a fost realizată și publicată prin finanțarea de către Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane, prin proiectul „*Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate*”: POSDRU/159/1.5/S/133652. (The research presented in this paper was supported by the European Social Fund under the responsibility of the Managing Authority

for the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development, as part of the grant POSDRU/159/1.5/S/133652.)